

КОНСТАНТИН КОНСТАНТИНОВ

ЙОРДАН ЙОВКОВ

От ония, сред които той почна и продължи своя творчески път, останаха само трима-четворица. Те единствени могат да свидетелствуват за истината на ония далечни години. В това пътуване през миналото нещата и хората изплуват изведнъж — ясни, категорични, лишени от каквото и да е двусмислие, придобили своята същинска тежест, без да има нужда от никакви тълкуватели. Чудото на човешката памет ни възвръща оня завършен, съществуващ сам за себе си свят, най-истински, защото е тогавашния, в който дори когато ние сами сме участвували, оставаме сега повече зрители, отколкото действащи лица.

За мъртвите времето е спряло, те не стареят и в нашата памет тяхното съществуване остава по-живо, защото са непроменни. И за нас, които почти четвърт век, от 1913 г. до 1937 познавахме Йордан Йовков, той ще запази завинаги своя рязко очертан образ, един и същ в различните аспекти на тия различни години. Той е запасният поручик или капитан в походен шинел през военните години; той е усамотеният мъж, седнал на своята масичка до стената, в горното отделение на някогашната сладкарница „Цар-Освободител“, и чиито присвити очи пронизват замислено дима на цигарата му. Той цял е в оня приглушен сипкав, гърлен смях, който бликва неударимо-заразяващо сред някоя винаги интересна граничарска или ловджийска, или военна случка, поръсена с ония чудесни турски мъдрости, към които той имаше слабост и разказвана от него с непостижима изразителност и остроумие. Той е в оная фраза (вмъкната по-късно в един фейлетон), с която, когато обясняваше веднъж защо социалистите спечелили изборите, представяше селянина-избирател пред урната, който бутва калпак над едната си вежда, смига дяволито и се засмива: „Чакай да пусна една червена бюлетинка, да видим какво ще излезе!..“ Той е още в ония думи, с които преди заминаването си на с служба в Букурещ отговори на въпроса ми — дали не му е тежко, че отива в Румъния, която бе заграбила любимата му Добруджа — думи, в които звънтеше ехо от гласа на неговия Серафим — : „Знаеш ли, обичам ги — власята...“

Той беше мъчен човек. Между него и другите почти винаги се чувствуваше разстояние и студенина, но в съдържания и понякога неприятен облик нямаше високомерието на парвеню, а дълбоко съзнание за значителността на делото, което вършеше и което бе негова съдба. И затова бодливата обвивка мигновено се стапаше, когато хората, сред които се намираще, и нещата, за които говореше, му биваха близки. Една атмосфера на мекота и хумор обкръжаваше тогава личността му — и тя е

характерна също тъй и за неговото творчество. Писател на военни разкази, в него не ще намерите ни една злобна, ни една жестока дума, никаква стръвна омраза към врага, а само — или тържествен, лиричен апотеоз на победата, или тъжнофилософска и поетична резигнация, която звучи и в оня знаменит стих на Дебелянов: „Мъртвият не ни е враг!“

Неговата известност дойде някак неочаквано; той беше печатил вече, но малцина го знаеха. И ето че в списание „Звено“ бе поместен през 1914 г. неговият фейлетон „Те победиха“ — една литературна вариация, ако бих могъл да се изразя така, върху скулптурната група „Те победиха“ на Иван Лазаров. От тоя ден името на Йордан Йовков стана познато. От тоя ден неговото възлизане в кръгозора на българската художествена литература продължи непрекъснато през отредения му кратък четвърт век; неговите творчески задачи всеки ден се разширяваха и углъбяваха, в погледа му се утай мъдрост, а средствата на неговата литературна работа, сечивата на писателя, бяха вече годни за най-блестящи завоевания. Така, чрез класичната простота на изказа той създаде свой собствен стил и стигна до изумителна чистота и експресивност на езика в оная чудесна книга „Ако можеха да говорят“, която бележи върха на неговия художествен път.

В разговорите преди смъртта му все в същата сладкарница „Цар-Освободител“ всеки нов път бивахме учудени от неподозираната култура на писателя, който сам бе стигнал до вечните извори на изкуството и черпеше от там своята жива сила. Той знаеше много и неговият остър и ясен ум търсеше винаги същината на нещата и преценяваше сигурно и категорично. Той даваше особено цена на древните историци — Тацит, Тукидид, Тит Ливий и другите, които четеше на френски и които го учеха на непостижима простота. Той се възхищаваше от Мериме — истинския родоначалник на реализма, както казваше той; ала неговата най-голяма обич си остана все пак Лев Николаевич Толстой, чийто „Севастополски разкази“ и „Казаци“ тежаха според него повече от „Война и мир“ и „Хаджи Мурат“. И в тия ненагласявани беседи, колко лапидарно изразени, ярки и дълбоко промислени неща сипеше той, като някакви бързи сентенции, които днес биха могли да дадат материал за сума доклади по „литературно майсторство“.

Той не е регионален писател, както съвсем повърхностно го бяха окачествили някои. Той е напоен с дъха на цялата наша земя, която обичаше с такава страст, с каквато неговите герои обичат; той принадлежи на оня величав български род, който даде най-вдъхновените мъже на племето ни — Петко Славейков, стария земляк на Йовков, неосценения до днес жеравенец — Захари Стоянов и патриарха на българската литература Иван Вазов. Само че той отиде далеч пред тях, той дори изпревари времето си, както става винаги с големите художници, чието дело е повече в утрешния, отколкото в днешния ден. Защото наистина заблуждение е, че творческата същност на Йовков се измерва само в ширина. Никой досега не е обгрънал цялостно и не ни е разкрил с проникновение ония скрити гълбини, трептящи от хиляди съзвучия, оня subtilen живот, заключен в „Песента на колелетата“ или в „Дрямката на Калмука“, или в „Индже“, или във „Вълкадин говори с бога“, в „Дядо Давид“ или в „Нощен гост“ от „Ако можеха да говорят“, дето българската реч се преобразява изведнъж в поезия от световен мащаб. И аз мечтая отсга за оная книга, която чака да бъде написана, за да ни открие „Непознатия

Йовков“, както другаде откриват „Непознатия Стендал“ или „Непознатия Балзак“.

Нашите спомени. . . Нашите спомени — какво ще ви дадат те днес? Ще ви възкресят ли поне една черта от образа на човека, когото не сте видели и който като всички не бе лишен от слабости и недостатъци? И дори да биха успели, какво би прибавило то за вашето проумяване на писателя? Те ще имат цена единствено като свидетелствуване за събития и в никакъв случай за психологични изследвания. Защото загадъчният процес на творчеството никога не ще бъде разбулен и никой не може да установи истинските взаимодействия между физическия човек и неговата духовна дейност. То е като ония пещерни реки, които минават през неизвестно какви страшни преизподни в дълбоката утроба на земята и от които ние виждаме само огромните водопади на повърхността, огрени ослепително от слънцето и бучащи съзвучно като хармониуми. Затова единственият и най-сигурен свидетел за образа на твореца си остава неговото дело. Или както великолепно е изразил тая мисъл Дьолакруза, в няколкото думи, които вече цитирах някъде:

„В художественото произведение има една значителност, която човекът няма. . .“

Три-четири години след злокобната дата 14 октомври бях натоварен с едно тъжно задължение: да поръчам тук и да изпратя в Хисаря паметна плоча, която неговите пламенни почитатели, собственици на къщата, дето той бе живял преди смъртта си, въздаха в стената на зданието. Днес тая къща е почивен дом на българските писатели — и на плочата се чете:

„Тук живя от 19 септември до 11 октомври 1937 година писателят Йордан Йовков“.

Приживе жилото на завистта и простацината рядко се насочваше към него: той беше признат и почитан от всички и неговите книги бяха най-сигурната броня срещу всяко покушение към личността и делото му. И не е ли странно, че тъкмо след смъртта, която помита всичко нищожно и временно около човека и събитията, отнасяйки ги в друг план — извисен и недосегаем, не е ли странно, че тъкмо няколко години след смъртта му, в един момент от нашата недалечна действителност, неговото дело трябваше да бъде оспорвано и наново преценявано? Малки по ръст хора, чиито имена дори утре не ще се помнят, се опитаха да засенят това светло име и да го отминават с мълчание. Ала неговото дело не се бои от никакви проверки и няма нужда от ничия защита. Неговото дело въпреки всичко върши непрекъснато и триумфално своята чудодейна работа и днес стотици хиляди българи споменуват името му с обич и с национална гордост. Днес вече не може да има хитрини, нито премълчавания: има само блясък, в който образите на писателя и на народа се покриват — неотделими един от друг и неуязвими.